

Revista
de
Filologia
Valenciana

5

Valencia 1998

ELS AFORISMES DEL MANUSCRIT MIGEVAL DE TEODORICO BORGOGNONI

per VICENTE DUALDE PÉREZ

Real Academia Nacional de Ciencias Veterinarias

Teodorico o Teoderic Borgognoni, nomenat també per alguns autors Teodorico de Valencia¹ per la seua vinculació a dita ciutat a través del bisbe Andres d'Albalat, encara que citat en els llibres d'història de la medicina humana, tals com els de Laín Entralgo² i López Piñero³ per la seua obra de cirurgia humana, es practica­ment desconegut com a autor d'una *Cirurgia del cavall* que va vore la llum entre 1248 i 1276.

Teodorico era natural de Lucca (Itàlia) a on va naixer en l'any 1205, sent fill d'un famós cirurgià de Bolònia, Hugo Borgognoni de Lucca. Prengue l'habit dels dominics en dita ciutat de Bolònia, passant mes tart a Roma a on va ser confessor del Papa Inocenci IV i, en acabant bisbe de Bitonto i de Cervia. Totes estes activitats i honors no l'impediren dedicar-se als estudis quirúrgics seguint la tradició paterna.

Dedicà Teodorico la seua cirurgia al seu gran amic i condiscipul, el citat fra Andres d'Albalat, tercer bisbe de Valencia després de la conquesta per Jaume I, home de vasta cultura, molt relacionat en el món cultural italià, que va induir a Teodorico a escriure la seua obra, lo que va fer com era propi de l'època, en llatí, però en posterioritat va ser traduïda al valencià. En esta llengua està el codex manuscrit a doble columna, en lletra dels segles XIV-XV, en capçaleres miniades en colors, que es conserva en la

---

¹ Palau Claveras, A. *Bibliografía Hispánica de Veterinaria y Equitación*, Madrid, 1973.

² Laín Entralgo, P. et al. *Historia Universal de la Medicina*. Tom III, Edat Mija. Barcelona, 1988.

³ López Piñero, J.M. et al. *Historia de la Medicina Valenciana*. Valencia, 1988.

Biblioteca Nacional de Paris i que posseim microfilm⁴. El Codex consta de quatre tractats dels quals el segon es la *Cirurgia dels Cavalls*.

Comencem per dir, que el manuscrit de Teodorico no es propiament una cirurgia del cavall, sino un compendi general de menescalia, ya que junt a processos tipicament quirurgics, s'ocupa de varies qüestions i malalties que res han de vore en la cirurgia. El propi autor ho diu al principi de la seua obra:

Primerament voncs dire dell engendrament he de la nativitat dels cavalls. El segon loc dels ligaments y dels asumpliments (?). Lo tercer loc de la guarda i de la doctrina. Lo quart loc de la conexensa de la belea dell cors i dels membres. Lo quint loc de les malalties. Lo sis loc de les medicines i dels remeys.

El llibre està concebut no a soles per als menescals, sino tambe per als cavallers que necessitaven adquirir coneiximents d'hipologia.

Una atra qüestio a destacar es la falta d'una classificacio de les malalties, que es van descrivint sense seguir orde ningú, a pesar que l'autor, com a introduccio al seu estudi establí tres grups, les produïdes per *causes naturals*, les que es deuen a *errors de la naturalea* i les degudes a *accidents*, pero en acabant no les agrupa en cap criteri.

El manuscrit no està dividit en capituls numerats, sino en una serie d'epígrafs o qüestions encapçalades per la primera lletra en mayuscula miniada, en colors. Cada u d'estos apartats s'ocupa d'una malaltia o tipo d'ella i van seguits dels dedicats a descriure els respectius tractaments.

Lo que aci nos interessa destacar es que, al principi del manuscrit figuren una serie de curiosos aforismes sobre menescalia, que mereixen ser donats a conèixer per la seua originalitat i per ser un exponent de les dots d'observacio dels nostres menescals migevals. Seguidament triarém alguns d'ells que poden servir-nos d'exemple de quant diguem.

Vejam en primer lloc els que intenten relacionar determinades formes externes en l'aptitut per al treball de l'animal. Aixina, el cavall pereos serà aquell que tinga les orelles grans i penjant i els ulls afonats:

Caval ab gran oreylles, e peniants e los huyls cauats, es pereos he flac.

---

⁴ Borgognoni, T. *Cirurgia dels cavals*. Biblioteca Nacional de Paris. Codex 212. *Anciens fonds* 7249.

Canó es especial medicina: ~		
Die nome dñi nři ihu xpi. bñedic		
tum semper in eternum rultia amē.		
O ell engendrāmēt dell caual. .xcviij.	O e sobre os lacum . . . Cuij.	
O el ligāmēt del caual . . . xcviij.	O e scoradum . . . Cuij.	
O ela gñada del caual . . . xcviij.	O e atepedum . . . Cuij.	
O el auctua r eamēt delo caual . . . xcviij.	O e escoradum . . . Cuij.	
O epulsoy maney dñs cauals . . . Diabely . . . xcv.	O e guallee dcaual . . . Cuij.	
O eloy malauntes del cauals . . . xcv.	O e los guapes . . . Cuij.	
O el caual q ngr abley amey corteyes . . . xcv.	O e carbalar . . . Cuij.	
O e caual d'ozes d'pare d'nst . . . xcv.	O e ctaces ptraues . . . Cuij.	
O elme quis fa al pitz dell caual . . . xcv.	O e inflamēt d'amey . . . Cuij.	
O el que matex uerm apelar enlatuñit . . . xcv.	O e spina enera enunt en lacum . . . Cuij.	
O e antioy quis fa al pitz dell caual . . . xcv.	O e la fuma . . . Cuij.	
O e gñoles q' sim al cap dñ caual . . . xcv.	O e canche . . . Cuij.	
O e uures . . . xcv.	O e moito . . . Cuij.	
O eley doles dells cauals . . . xcv.	O e fistola . . . Cuij.	
O e caual qui noy or ornar . . . dñs libe . . . xcv.	O e pñga ñsa . . . Cuij.	
O e cana dñs cauals dñs colons . . . xcv.	O e la sup postea . . . Cuij.	
O e sanfonimēt dñ caual . . . xcv.	O e la xana . . . Cuij.	
O e la cana dñ sanfonimēt . . . xcv.	O e miler . . . Cuij.	
O e la malauntes dñs polmō . . . xcv.	O eley malauntes dñs unglor d'ceduta . . . Cuij.	
O e caual en fustigat . . . xcv.	O e enclauadum . . . Cuij.	
O e caual escallmar . . . xcv.	O e fic q ngr enlatola dell peu . . . Cuij.	
O e aningroua . . . xcv.	O e ell foz accēt dell peu . . . Cuij.	
O e timora . . . Cuij.	O e sanfustio enuelura . . . Cuij.	
O e fidel d' cap dcaual . . . Cuij.	O e mudamēt deloy unglor . . . Cuij.	
O e malauntes dñs huylo . . . Cuij.	O e fimey sobre abūdant . . . Cuij.	
O e mal d' loca d' caual . . . Cuij.	O e egymēt d' lanch . . . Cuij.	
O el hntepareh . . . Cuij.	O e en fymēt deloy ueney . . . Cuij.	
O e fionete . . . Cuij.	O e ficy q ngr enalqui p' dñ caual . . . Cuij.	
O e barbolee . . . Cuij.	O e la emnia . . . Cuij.	
O e mal d'la lenga dell caual . . . Cuij.	O e le uerm dñ caual . . . Cuij.	
O e mal d'coy dell caual . . . Cuij.	O e rayllamēt d' d' pñcaum dñ . . . Cuij.	
O e com dcaual dñs libe . . . Cuij.	O eley camēt delo pels glaca . . . Cuij.	
O e pulmo . . . Cuij.		
O eley espalenay . . . Cuij.		
O e carbocley d'banruget . . . Cuij.		
O e wya . . . xcvij.		
O e pñge . . . Cuij.		
O e caual mal fetit . . . Cuij.		
O e lasio d'la espale . . . Cuij.		
O e lasio dell caual . . . Cuij.		
O e huylo . . . Cuij.		
O e coita . . . Cuij.		
O e spinela . . . Cuij.		
O e sobre os . . . Cuij.		

Ala comença la cartuyña dels cauals
 .ij. pfo que sien curats he mudres he
 engendres forons la sua ualoz que li
 pertany.

Facsimil de la pagina index del manuscrit de Teodorico.

Pel contrari, si tenen les cuixes grosses, com les del bou, el ventre ample i el dors penjant, deu ser sofrit i bon treballador:

Caval ab cuxes grosses axi com bou, e lo ventre ample, e'l dors peniant, deu esser trayayos e sofrint.

O est atre que valora la grossaria de les articulacions proximes als caixcos:

Caval que ha les junctures de les cames prop dels peus naturalment grosses e lo pastoral curt, axi com bou, deu esser fort naturalment.

En uns atres casos es fa referencia a la fortalea o blanura dels caixcos:

Caval ab totes les ungles blanques, apenes aura forts ungles, ni dures.

Alguns aforismes s'ocupen del temperament de l'animal:

Caval ab grans naryls e imflades naturalment, deu esser ardit.

Uns atres destaquen la facilitat per a governar el cavall per mig del fre:

Caval ab gautes grosses e'l col curt no es afrenat cuinentment.

Caval ab gran boca esquinzada e ab barres delguades e ab gran coll, lonc e delguat prop lo cap, es cuinent de frenar.

Mes abundants son els aforismes que s'ocupen de temes patològics. Vejam-ne seguidament alguns que es referixen a transtorns locomotors:

Caval qui's dol de part detras, he en giran si dol mes, ha lo mal en l'anca.

Caval qui's dol denant e com pasa ten lo peu qui's dol, id est, poc denant l'altre, e no sofer res en lo peu de qui's dol, en la cama ho en l'espatla ha mal.

Es dir, que la causa de la claudicacio es localisa en la cama o en l'espala quan l'animal que es dol d'una extremitat anterior, desplaça poc este membre en relacio al posterior i no te dolor en el caixco.

Est atre es referix als processos que afecten al caixco:

Caval qui's dol de part denant, si no prem en terra, mas la una part de la unglà o la punta tan solament com va, sapies que a mala la unglà.

I el següent als processos articulars:

Caval dolent en lo preminent del peu cruies terra, no plegant o encorbant les junctes, lo mal es en les junctures.

Vejam ara alguns aforismes que valoren el pronostic de les malalties, d'acort en les manifestacions mes notories del quadro clinic, expressives de la gravetat del proces. El primer d'ells fa referencia als colics.

Caval qui ha dolor continua dins lo cors e ha les oreilles fredes universalment, e les naryls humors, axi com aygua, id est, groga e freda, e los huyls cavats, mig u mort sia jutgat.

El següent destaca la gravetat d'alguns sintomes respiratoris:

Caval malaute d'offegasio, e qui suspira e repira greument, e ab brugit per lo nas, e la boca imflada e grossa, apenes n'escapa.

Les formes greus de papera (*adives* o *vives*) es pronostiquen com seguix:

Caval aven vives e tost, tornant e suor tots los membres de quel tremolen, e estornuda molt, no pot escapar.

I per ultim, en relacio en a la chamorra nasal (*cimorra*) figura el següent aforisme:

Caval qui ha coymorrant ovrira en lo cap, gita continuadament per les naryls humors com aygua groga o freda, apenes n'escapa.

SUMARI

En el títol *Cirurgia dels cavals* es troba en la Biblioteca Nacional de París un manuscrit, traducció valenciana migeval de l'original llatí del segle XIII, del que es autor l'italià Teodorico Borgognoni, sent un compendi general de menescalia. En est artícul s'exposen una sèrie d'aforismes, que figuren al començament de l'obra, com a mostra d'apotecma en el saber hipològic de l'època.

SUMMARY

A manuscript entitled *Cirurgia del Caval*, which is a medieval valencian translation from the eighteenth century latin original and whose author is the italian Teodorico Borgognoni, can be found at the National Library of Paris. Such document is a general summary of veterinary medicine. In this article a number of aphorisms as an example of apothegm within the hippological knowledge of the time.

Descriptors: Aphorisms, Hippology, Middle Ages.